

Statutul canonic al Ortodoxiei din spațiul intracarpatic până în 1864

Conf. Univ. Dr. Paul BRUSANOWSKI

O problemă deosebit de importantă pentru istoria Bisericilor Ortodoxe din monarhia habsburgică (apoi Imperiul Austriac/Austro-Ungar) o constituie statutul juridic al acestora, mai ales relațiile lor cu Ortodoxia ecumenică. Potrivit canonistului Nicodim Milaș, cele două Biserici Ortodoxe din Ungaria (Sârbă și Română) au fost, la începutul secolului al XX-lea, Biserici autocefale. Problematika este destul de interesantă, deoarece nu există niciun *tomos* emis de Patriarhia Ecumenică sau de vreo altă Biserică autocefală, de conferire a statutului de autocefalie Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania (precum a existat un asemenea *tomos* patriarhal pentru Biserica Ortodoxă din Regatul României, semnat la 25 aprilie 1885 de către patriarhul ecumenic Ioachim IV)¹.

Conform canonistului ortodox Milaș, la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor au existat următoarele 15 Biserici Ortodoxe autocefale²: cele patru patriarhii orientale (Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim); Arhiepiscopia din Cipru; Biserica din Imperiul Rusesc; Mitropolia din Carloviț; Mitropolia de Cetinje (Muntenegru); Arhiepiscopia Sinai; Biserica din Regatul Greciei; Mitropolia românească din Sibiu; Exarhatul bulgar; Mitropolia Româno-Slavă din Bucovina și Dalmația; Biserica din Regatul Serbiei; Biserica din Regatul României. Milaș mai consemna și două Biserici autonome (aflate sub jurisdicția indirectă a Patriarhiei de Constantinopol, anume: cea din Bosnia-Herțegovina, care cuprindea patru episcopii, și cea din Creta, cu opt eparhii).

¹ Niculae Șerbănescu, „Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului. 1885 – 25 aprilie – 1985”, în *Centenarul Autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. 1885-1985*, București, 1987, p. 41.

² Nikodemus Milasch, *Das Kirchenrecht der Morgenländischen Kirche. Nach den Allgemeinen Kirchenrechtquellen und nach den in den Autokephalen Kirchen geltenden Spezial-Gesetzen*, ed. II, Mostar, 1905, p. 309-312. În continuare voi cita traducerea românească a acestei lucrări (realizată de Dim. I. Cornilescu și Vasile S. Radu) și publicată sub titlul *Dreptul Bisericesc Oriental*, București, 1915).

Conf. Dr. Paul Brusanowski

Aceleași Biserici (însă într-o altă ordine) au fost recunoscute drept autocefale și de canonistul catolic (specialist în Bisericile Orientului) Isidor Silbernagl (profesor de Drept canonic la Universitatea din München)³. Drept urmare, înainte de Primul Război Mondial, numărul Bisericilor autocefale a fost diferit de cel de azi, considerându-se că existau trei Biserici autocefale românești și trei Biserici autocefale sârbești.

Pe de o parte, se pune problema sursei autocefaliei celor trei Biserici Ortodoxe din Imperiul Austro-Ungar. Cu alte cuvinte, a fost acest statut de autocefalie legitim? Pe de altă parte, trebuie remarcat faptul că două dintre aceste 15 Biserici considerate autocefale (anume: Mitropoliile ortodoxe de la Carloviț și Sibiu) au avut un statut oarecum special, deoarece ambele au fost situate pe teritoriul aceluiași stat, anume Regatul Ungariei (aflat în uniune personală cu Austria, în Imperiul Austro-Ungar), fapt nemaîntâlnit până atunci.

1. Originile autocefaliei Bisericilor din monarhia habsburgică

Ortodoxia din cadrul monarhiei habsburgice datează din lunga epocă a conflictelor pe care le-au purtat Habsburgii cu marele lor vecin de la sud-est, anume Imperiul Otoman. După 1541, frontiera dintre cele două imperii, deși a cunoscut anumite fluctuații, a fost totuși destul de stabilă: aproape întreaga Slovacie de astăzi, precum și o fâșie vestică a Ungariei actuale au alcătuit Regatul Ungariei, în fruntea căruia se afla dinastia de Habsburg care plătea însă Porții otomane, tocmai pentru acest teritoriu, un tribut destul de consistent (30.000 ducăți anual)⁴. În cetățile de graniță ale acestei Ungarii habsburgice au existat comunități ortodoxe, alcătuite din negustori greci și aromâni, iar în părțile Croației (zona Marcia) a existat chiar o episcopie ortodoxă, sufragană a Patriarhiei de Ipek (azi Peć, în Kosovo). Aceasta a fost înființată în 1557 de marele vizir de origine sârbă Mohammed Sököllü-Socolovici, primul patriarh fiind fratele vizirului, Macarie. Printre cele aproximativ 40 de eparhii ale acestei patriarhii s-au aflat unele și în teritoriile bănățene și ungurene⁵: Timișoara, Vârșeț, Lipova (în Banat și zona arădeană), Belgrad, Mohaci (pe teritoriul fostului comitat Baranya)⁶, Seghedin⁷,

³ Isidor Silbernagl, *Verfassung und gegenwärtiger Bestand sämtlicher Kirchen des Orients. Eine kanonisch-statistische Abhandlung*, Regensburg, 1904.

⁴ Gerald Volkmer, *Das Fürstentum Siebenbürgen. 1541-1691, Außenpolitik und völkerrechtliche Stellung*, Ed. Aldus, Brașov, 2002, p. 84-85.

⁵ <http://www.spc.rs/Istorijat/history.html#pec>, acces 27 martie 2010.

⁶ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung (= Geschichte und Gesellschaft. Bochumer Historische Studien*, vol. XI), Düsseldorf, 1976, p. 68, n. 143.

⁷ *Ibidem*, p. 73.

Buda, Pozega (în Slavonia), Marcia (singura aflată dincolo de frontieră, în teritoriile habsburgice)⁸.

1.1. Privilegiile ilirice și constituirea Bisericii Ortodoxe din Imperiul habsburgilor

După înfrângerea asediului otoman al Vienei, din 1683, trupele habsburgice au pornit ofensiva spre centrul și sudul Ungariei, pătrunzând chiar în interiorul Balcanilor, până aproape de Adrianopol (Edirne). Ajungând în teritoriul locuit de sârbi, comandanții militari habsburgici au început discuții cu patriarhul Arsenie III Cernoievici de la Ipek, despre chestiunea unei autonomii sârbe în teritoriile aflate în curs de cucerire de către habsburgi în Balcani. Drept urmare, împăratul Leopold I a emis la 6 aprilie și 21 august 1690 două diplome imperiale pe seama sârbilor din teritoriul balcanic considerat deja eliberat, cuprinzând așa-numitele *privilegii ilirice*⁹.

Câteva săptămâni mai târziu a început ofensiva otomană. La 9 septembrie otomanii au cucerit Niș, iar la 8 octombrie Belgradul¹⁰. Drept urmare, în toamna anului 1690 o mulțime de sârbi a trecut Dunărea și râul Sava, intrând pe teritoriul

⁸ Între 1564-1572 aproximativ 40 de călugări sârbi ortodocși din Bosnia (din zona Bihaci) s-au refugiat pe teritoriul croat, în regiunea Zumberak (la vest de Zagreb, azi în teritoriul de graniță dintre Croația și Slovenia), reconstruind o veche mănăstire pe dealul Marcia (aproape de localitatea Ivanicgrad). Au urmat apoi alte valuri de imigranți ortodocși, de această dată în cea mai mare parte de etnie română, provenind din așa-numita zonă a „Valahiei Mici - *Mala Vlaška*” (în jurul localității Slavonska-Pozega din Slavonia Centrală, Croația). Acești imigranți români, de confesiune ortodoxă, au fost organizați în unități militare de grăniceri, bucurându-se de un grad înalt de autonomie, sub conducerea unor cneji aleși. În anul 1630 a fost întocmită prima constituție a acestor unități grănicerești, dovedind prin titlul ei (*Statuta Valachorum*) majoritatea etnică românească (abia spre sfârșitul secolului XVII, după recucerirea de către austrieci a centrului și sudului Ungariei, vor sosi sârbii în număr mare în aceste regiuni, românii devenind minoritari). În anul 1609, a fost înființată la mănăstirea Marcia o episcopie ortodoxă, sufragana Patriarhiei de Ipek (*Ibidem*, p. 45), supusă intens prozelitismului uniatist. A se vedea și Michael Lacko, *Die Union in Kroatien (1611)*, în Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens* (=Orbis Academicus - vol. III/4), München, 1963.

⁹ Horst Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich. Zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südungarns in den Jahren 1860-1867*, Wien, Köln, Graz, 1976, p. 13-14. Johann Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapesta, 1880, p. 7-14.

¹⁰ Robert Mantran, „Statul otoman în secolul XVII: stabilizare sau declin?”, în *Istoria Imperiului Otoman* (coord. Robert Mantran, trad. Cristina Bîrsan), Ed. BIC ALL, București, 2001, p. 211-212.

Conf. Dr. Paul Brusanowski

Ungariei. Tocmai din această cauză, împăratul s-a văzut nevoit să reconfirme, prin alte patru diplome (emise între 11 decembrie 1690 - 4 martie 1695) privilegiile mai vechi, de această dată pentru teritoriul de sud al Ungariei. O parte dintre aceste privilegii au fost apoi diminuate între 1706-1734, astfel că privilegiile ilirice de după acest an pot fi sintetizate astfel:

- Constituirea pe teritoriul Regatului Ungariei și al Croației a unei comunități distincte, o națiune confesională separată, numită *națiunea ilirică*, aflată sub conducerea mitropolitului și a reprezentanților *națiunii*, anume: clerici, militari și civili laici, reuniți în Congresul Național Bisericesc (CNB)¹¹;

- Constituirea unei Biserici Ortodoxe, independentă de orice altă ierarhie din afara monarhiei, cu șapte episcopii sufragane¹², pentru *ilirii* (sârbii și românii) de

¹¹ În istoria instituției CNB (din Mitropolia Sârbă) pot fi stabilite patru etape diferite:

1) Între 1707-1730, nu a avut o organizare legal stabilită, având singura menire de a-l alege pe mitropolit.

2) Între 1730-1769, CNB a început să dezbătă și unele chestiuni naționale (legate de privilegiile ilirice), având următoarele caracteristici: a) au deținut doar un *vot informativ*, nu decizional (din punct de vedere legislativ); b) au constituit locul în care au fost *publicate* „națiunii ilirice” rezoluții imperiale și decizii ale Sinodului episcopesc. Până în anul 1769, numărul participanților la CNB a fost diferit. La început, regula preciza doar că trebuiau să fie reprezentate *Status ecclesiasticus* (clerici) și *Status saecularis*, anume: deputați militari, civili și nobili. Desigur că episcopii au fost membri de drept în CNB. În ceea ce privește preoții, în 1726 au fost în număr de 34, iar în 1730, de 53. Tot la cele două congrese au participat 29 militari și 29 civili (1726), respectiv 18 militari și 92 civili (în 1730).

3) Între 1769-1864, CNB a fost reorganizat de împărăteasa Maria Tereza, în sensul ca să fie alcătuit din câte 25 de deputați clerici, militari și laici. Doar în anul 1790, la Marele CNB de la Timișoara, au participat 100 de membri, la cei 75 adăugându-se 25 de nobili. Numărul de 75 de membri a fost menționat în regulamentele ilirice din 1770, 1777 și 1779. Astfel, CNB a fost integrat în structura constituțională a Mitropoliei de Carloviț. Principala îndatorire a CNB a reprezentat alegerea mitropolitului. În rest a avut doar un rol consultativ, de dezbateră a problemelor de pe ordinea de zi fixată de Curte sau de Sinodul episcopesc.

4) După 1861, CNB s-a transformat într-o instituție de gen parlamentar, asemănător CNB al Mitropoliei Sibiene.

Pentru mai multe amănunte, a se vedea Emilian (Radoslav) Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn*, f. ed., Vârșeț, 1877, p. 214-237.

¹² De fapt, de-a lungul deceniilor au fost mai multe episcopii sufragane. În cele din urmă au rămas într-adevăr șapte, număr menționat și în a șasea diplomă imperială (referitoare la privilegiile ilirice), din 4 martie 1695. În aceasta au fost confirmați în scaun șapte

pe teritoriul țărilor Coroanei Sf. Ștefan, excluzând Transilvania¹³. Mitropolitul a avut inițial sediul la Cruședol, apoi, după 1713, la Carloviț.

• Acordarea unor drepturi aproape absolute pe seama mitropolitului. Ulterior, Curtea le-a diminuat: **a**) a revendicat *autoritatea legislativă*, emițând mai multe regulamente bisericești: *Regulamentele ilirice* din anii 1770 și 1777¹⁴, abrogate apoi de *Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis* (16 iulie 1779)¹⁵ și *Systema consistoriale* (din 17 iunie 1782)¹⁶. Aceste două regulamente au rămas în

episcopi, cu sediile la: Timișoara-Ineu, Karlstadt, Seghedin, Buda, Mohaci, Vârșeț și Oradea. Ulterior, Episcopia de Seghedin s-a mutat în Bacica (la Novi Sad); cea de Mohaci la Pacraț (în Slavonia), iar cea de Oradea la Arad. În afară de acestea, și-a continuat existența Episcopia de Marcia și a existat și Episcopia de Kostainița. Cea dintâi a fost desființată în 1749 (teritoriul ei fiind împărțit între Episcopiile de Karlstadt și Kostainița). Aceasta din urmă a fost, la rândul ei, desființată în 1769, teritoriul ei fiind împărțit între eparhiile de Karlstadt și Pacraț (Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 50-51).

¹³ Țări ale Coroanei Sf. Ștefan au constituit în dreptul de stat maghiar (acceptat de suveranii habsburgi): Regatul Ungariei, Regatul Croației și Slavoniei și Principatul Transilvaniei.

Între Croația și Ungaria a existat o uniune personală; prin urmare, Croația s-a bucurat de un statut special de autonomie.

Principatul Transilvaniei a fost considerat „o verigă a Sfintei Coroane ungare, dar a fost guvernat după legi proprii, ca o provincie distinctă a monarhiei și prezenta o structură socială, politică și de drept distinctă față de cea ungară” (Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării Națiunii Române*, traducere de M. Wolf, Cluj-Napoca, 1994, p. 61).

Apartenența Transilvaniei la *Coroana Sf. Ștefan*, precum și independența sa, a fost legiferată de Dieta ardeleană, prin Articolul de lege 3/1744 (Joseph Bedeus v. Scharberg, *Die Verfassung des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Viena, 1844, p.15-16).

Pe lângă aceste trei țări, pe teritoriul Ungariei medievale se mai aflau regimentele de graniță, precum și Banatul. Cele dintâi au fost subordonate direct *Consiliului aulic de război* din Viena, iar Banatul (până în 1778), *Camerei aulice boemo-austriece* de la Viena, fiind socotit deci o provincie austriacă (Emanuel TURCZYNSKI, *op. cit.*, p. 40-42). În anul 1778, Banatul civil a fost integrat Ungariei; același fapt s-a petrecut în 1872 cu Banatul militar.

¹⁴ Johann Schwicker, *Politische Geschichte...*, p. 259-260, 280-286 și 314-329; Paul Brusznowski, *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850-1925*, Cluj-Napoca, 2007, p. 56-58.

¹⁵ Rescriptul a fost publicat, sub titlul *Constituția ecleziastică a națiunii sârbești și române de credință ortodoxă supuse jurisdicției mitropolitului de la Carloviț*, de I.D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, p. 383-410 (textul latin) și p. 410-433 (traducerea românească).

¹⁶ Nicodim Milaș, *op. cit.*, p. 118.

Conf. Dr. Paul Brusanowski

vigoare parte până la începutul epocii dualiste, parte până în anul 1918; **b**) i s-a luat dreptul exclusiv de a-i numi pe episcopii sufragani, instituind ca aceștia să fie numiți de Curte dintr-un număr de trei candidați propuși de Sinodul episcopesc al Mitropoliei¹⁷; **c**) a exercitat *dreptul de supremă inspecțiune*, exprimat prin ordinul ca niciun sinod sau CNB să nu poată fi convocat fără aprobarea Curții, precum și prin trimiterea la lucrările acestora a unui comisar imperial (care, în cazul discutării unor probleme spirituale, urma să părăsească sala); **d**) a pretins dreptul de a aproba modul de gestionare a fondurilor bisericești¹⁸;

- Libertate religioasă deplină (cu excepția teritoriilor comitatelor croate). Aceasta a fost ulterior restrânsă: **a**) orice construcție de biserică nouă trebuia aprobată de Curte, pe motivul că împăratul deținea dreptul de patronat asupra Bisericii Ortodoxe; **b**) dreptul folosirii calendarului iulian a fost restrâns doar pentru localitățile în care locuiau în exclusivitate ortodocși. În celelalte localități, ortodocșii trebuiau să respecte prin repaus zilele de sărbătoare ale catolicilor¹⁹.

1.2. Relațiile dintre Mitropolia de Carloviț și Patriarhia de Ipek. Autocefalia Mitropoliei de Carloviț

Așadar, emigranții sârbi care s-au stabilit după 1690 în sudul Ungariei au fost conduși de patriarhul de Ipek, Arsenie III. După ce acesta a părăsit teritoriul otoman, Poarta a numit un nou patriarh la Ipek, în persoana lui Calinic. Desigur că Arsenie nu l-a recunoscut, considerându-se mai departe patriarhul legitim al sârbilor. După moartea sa însă, în 1706, subordonarea canonică a sârbilor din Imperiul habsburgic față de Patriarhia de Ipek a fost din nou consolidată, în 1710 Calinic semnând actul de înființare a unei Mitropolii distincte, pe teritoriul monarhiei habsburgice. Mitropoliții de aici aveau dreptul „de a hirotoni Episcopi și de a introduce alte reguli bisericești”. Cu alte cuvinte, Mitropolia de Carloviț a fost integrată, ca Biserică autonomă, în cadrul Patriarhiei de Ipek. Legătura canonică a mitropoliților de la Carloviț cu sediul Patriarhiei Sârbe rezultă și din faptul că cei dintâi semneau ca „exarhi ai Scaunului de Ipek”²⁰.

¹⁷ Principala competență a Sinodului episcopesc consta în alegerea a trei candidați pentru eparhiile sufragane. Comisarul imperial nu trebuia să fie prezent la alegerea acestora, dar dădea instrucțiuni precise, din care reieșea persoana dorită de Curte. Abia în anul 1848 a scăpat Sinodul episcopesc de supravegherea strictă a comisarului imperial. De asemenea, Sinodul episcopesc a mai avut drept de decizie asupra următoarelor chestiuni: mutarea unui episcop în altă eparhie; unificarea unor episcopii; arondarea protopopiatelor; supravegherea averii bisericești.

¹⁸ Emilian (Radoslav) Radici, *op. cit.*, p. 132-133, 146-149, 188-193.

¹⁹ Johann Schwicker, *Politische Geschichte...*, p. 58-73.

²⁰ Nicodim Milaș, *op. cit.*, p. 253.

Desigur că autoritățile habsburgice aveau tot interesul să pună capăt acestei stări de fapt. Cel de-al cincilea mitropolit de Carloviț, Vichentie Ioanovici, ales în anul 1731, a fost cel dintâi ierarh carlovițan care nu a mai inclus în jurământul său de credință vreo referire la Patriarhia de Ipek²¹. Conferința ministerială de la Viena din 1734 a luat în discuție posibilitatea de a-l ridica pe mitropolitul de la Carloviț la rang de patriarh. Nu s-a recurs la această soluție, deoarece, în timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1736-1739, patriarhul de la Ipek, Arsenie IV Ioanovici-Șacabent, a fost convins să emigreze, la rândul său, pe teritoriul habsburgic, preluând conducerea Mitropoliei de Carloviț, după moartea lui Vichentie Ioanovici (1737). A fost însoțit de un alt val de emigranți sârbi din teritoriile balcanice.

Potrivit lui Schwicker, mitropoliții de Carloviț de după 1737 s-au considerat cu toții urmașii legitimi ai patriarhului de Ipek²². Potrivit lui Milaș, dependența canonică a mitropoliților de Carloviț de Patriarhia de Ipek a fost menținută și după acest an, astfel că în 1766, „când s-a desființat Patriarhatul din Ipek, a încetat și mitropolitul de Carloviț de a fi exarh al acestui Patriarhat și Mitropolia ajunsă independentă, lucru care a fost recunoscut și de Patriarhatul din Constantinopol”²³.

Milaș nu menționează niciun document prin care Patriarhia Ecumenică să fi acordat în mod formal statutul de autocefalie Mitropoliei din Carloviț. De fapt, nici nu ar fi fost necesar ca Patriarhia Ecumenică să se implice, dat fiind faptul că statutul de autocefalie al Patriarhiei de Ipek a trecut asupra Mitropoliei de Carloviț, din afara Imperiului, iar, în 1766 și 1767, cele două Biserici autocefale din Balcanii otomani (Patriarhia Sârbă de Ipek și Arhiepiscopia Bulgară de Ohrida) au fost desființate, iar eparhiile lor subordonate Patriarhiei Ecumenice. În lipsa unor documente concrete, putem afirma doar că, probabil a fost instituită pe cale diplomatică o nouă ordine canonică în Europa de Sud-Est, astfel că în fiecare dintre cele două imperii a fost recunoscută câte o singură Biserică autocefală. Într-un *tomos* al Patriarhiei Ecumenice, din 1855, au fost menționate ca Biserici autocefale Patriarhiile de: Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, apoi Bisericile din: Rusia, Cipru, Austria și Elada²⁴. Pe de altă parte, Ortodoxia din „Austria” (Imperiul Austriac) s-a bucurat de o înaltă recunoaștere în interiorul lumii ortodoxe, precum a arătat și canonistul sârb Emilian de Radici²⁵, „patriarhii de

²¹ Alois Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz și Leipzig, 1922, p. 42.

²² Johann Schwicker, *Politische Geschichte...*, p. 74-75.

²³ Nicodim Milaș, *op. cit.*, p. 253.

²⁴ *Ibidem*, nota 13.

²⁵ Emilian (Radoslav) de Radici s-a născut în anul 1857 în Banat, într-o familie nobiliară sârbească. A studiat Teologia la Moscova, apoi Dreptul la Praga și Filosofia la Pesta. A fost primul sârb cu un doctorat în teologie. Călugărit, a devenit profesor la Seminarul din Carloviț. Dorința sa de a deveni episcop nu s-a realizat. A murit în 1907 la Baden-Baden (Thomas Bremer, *Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen*

Conf. Dr. Paul Brusanowski

Constantinopol, deși au desființat independența Bisericii sârbești – a Scaunului de Ipek – din Turcia, nu au încercat să-și extindă jurisdicția peste teritorii din Austria. Dimpotrivă, au existat chiar și cazuri în care mitropoliții de Carloviț au apărut ca arbitri între patriarhii de Constantinopol și ceilalți patriarhi ai Răsăritului. De exemplu, în cadrul unei dispute dintre patriarhul ecumenic și cel al Antiohiei, verdictul final a fost emis, la cererea celor doi, de mitropolitul Ștefan Stratimirovici. Aceste circumstanțe demonstrează fără îndoială că în Orientul creștin caracterul autocefal al Bisericii Austro-Sârbești nu doar că a fost respectat, ci i s-a acordat chiar și o poziție autoritativă²⁶.

Semnificativ este faptul că din enumerarea Bisericilor autocefale, recunoscute de Patriarhia Ecumenică în 1855, lipsește Mitropolia de la Cetinje (Muntene-gru), care s-a bucurat, de asemenea, de un statut de autocefalie, nerecunoscut însă de Patriarhia Ecumenică, deoarece a fost acordat de Biserica Ortodoxă Rusă²⁷.

Situația canonică din Balcani s-a modificat din nou în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după înființarea prin firman otoman a Exarhatului Bulgar în 1870 (contestat de Patriarhia Ecumenică), apoi cu recunoașterea autocefaliei Bisericilor din Serbia și România (1879, respectiv 1885). Iar situația din monarhia habsburgică s-a modificat în anii 1864 și 1873, prin înființarea Mitropoliei românești de la Sibiu și a celei româno-sârbești a Bucovinei și Dalmației. Următoarea modificare a situației canonice a survenit apoi abia după retrasarea granițelor de după războaiele balcanice și după prima conflagrație mondială, fapt asupra căruia voi reveni la sfârșitul acestui studiu.

2. Situația canonică a Bisericii din Transilvania până la dezmembrarea bisericească (1700)

Cel dintâi ierarh care a purtat în mod oficial titlul de *mitropolit al Transilvaniei* a fost Ghenadie I, ales la sfârșitul anului 1579 de un sobor al preoților ardeleni.

Kirche im 19. und 20. Jahrhundert, în seria *Das östliche Christentum*, vol. 41, Würzburg, 1992, p. 88-89, nota 50).

²⁶ Emilian (Radoslav) Radici, *op. cit.*, p. 94-95.

²⁷ Alois Hudal, *op. cit.*, p. 37. Nici în cazul Mitropoliei de Muntenegru nu există un *tomos* de acordare a autocefaliei. Conform istoriografiei muntenegrine, acest statut a fost acordat de Sf. Sinod de la Petersburg după desființarea Patriarhiei de Ipek (a cărei sufragănă fusese Mitropolia de la Cetinje). Mitropolitul Petru I (1784-1830) a fost hirotonit la Carloviț (de Moise Putnic), apoi urmașii săi au primit hirotonia arhierescă în Imperiul Rus (de unde primeau și un salariu anual de 40.000 fl.). Interesant este faptul că această mitropolie autocefală a avut până în 1876 doar o eparhie, apoi, între 1876-1913, două eparhii (fiind înființată Eparhia de Ras-Hlm), iar după 1913, trei eparhii (Ipek ajungând în urma războaielor balcanice în Muntenegru).

Înainte de Ghenadie însă au mai existat ierarhi care au rezidat la Hunedoara, Feleac, Prislop, Geoagiu, Vad, astfel că istoricii au considerat că în fiecare din aceste locuri au existat episcopii românești distincte²⁸. Mai nou, părintele academician Mircea Păcurariu a susținut însă existența instituțională, de-a lungul veacurilor, a unei singure Mitropolii a Transilvaniei, ai cărei ierarhi au rezidat în diferite locuri, acceptând doar episcopia Vadului, din nordul Transilvaniei, ca eparhie distinctă de cea a Mitropoliei, din sudul Transilvaniei²⁹. După 1627, ierarhii de la Alba Iulia au avut jurisdicție asupra întregii Transilvanii istorice.

De fapt, cei care susțin existența mai multor eparhii ortodoxe în Ardeal explică aceasta prin influența bisericească diferită din partea Moldovei și a Țării Românești:

„Ardealul sudic atârna bisericește de Țara Românească, iar cel nordic de Moldova... De pe la mijlocul veacului al XV-lea, până aproape de finea veacului al XVI-lea, influența ierarhică a Moldovei covârșește pe cea a Țării Românești”³⁰.

Într-adevăr, în timp ce episcopii de Vad au provenit de cele mai multe ori din Moldova, cei din sudul provinciei au fost hirotoniți la Mitropolia Ungrovlahiei³¹.

Tocmai din această perspectivă este interesantă întrebarea dacă a existat o dependență canonică între Biserica din Transilvania și cea din Țara Românească, mai ales că după 1401 mitropolii Ungrovlahiei au purtat și titulatura *exarhi ai Plaiurilor și ai Ungariei*³² (iar din sec. XVI doar *ai Plaiurilor*). Interpretarea acestei titulaturi a fost prezentată astfel de părintele academician Mircea Păcurariu:

„În ce privește titlul de *exarh*, acesta trebuie interpretat ca *reprezentant* sau *împuternicit* al Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol în aceste regiuni în care ea nu-și putea impune direct autoritatea, din moment ce se găseau sub stăpânirea unui regat *catolic* care n-ar fi admis nici un amestec al vreunui patriarh... În calitatea lor de exarhi, mitropolii Ungrovlahiei hirotoneau pe mitropolii Tran-

²⁸ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania*, vol. I, Sibiu, 1935, p. 68-79.

²⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, f. ed., Cluj-Napoca, 1992, p. 128: „Adevărul este că n-a existat *episcopie* la Geoagiu, așa după cum n-a existat nici la Feleac, ci trei din mitropolii Transilvaniei și-au avut reședința aici, în mănăstirea de la Geoagiu de Sus”.

³⁰ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 98.

³¹ De exemplu Ioan de la Prislop a fost hirotonit episcop de către mitropolitul Serafim de la Târgoviște (Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania...*, p. 133).

³² Nicolae Dobrescu, *Întemeierea Mitropoliilor și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906, p. 48-49; Niculae Șerbănescu, „Titlatura mitropoliilor, jurisdicția, hotarele și reședința Mitropolia Ungrovlahiei”, în *BOR*, an. LXXVII, 1959, nr. 7-10, p. 699.

Conf. Dr. Paul Brusanowski

silvaniei, dar mai ales vegheau la păstrarea neschimbată a învățaturii ortodoxe în mijlocul catolicilor, apoi al protestanților de aici. Nu trebuie să înțelegem o *subordonare* sau o *dependență* a Bisericii din Transilvania față de cea din Țara Românească, așa cum au încercat să prezinte unii lucrurile, căci Biserica transilvană și-a păstrat autonomia ei, în pofida împrejurărilor vitrege în care își desfășoară activitatea³³.

În mod formal, abia în anul 1595 a fost semnat un tratat, care ar putea fi interpretat că Biserica din Transilvania a devenit sufragana Mitropoliei Ungrovlahiei:

„Toate Bisericile românești care sunt în ținuturile craiului vor fi sub jurisdicția și dispusul Arhiepiscopiei din Târgoviște, potrivit cu dreptul bisericesc și rânduielile acelei țări muntene, și-și vor avea veniturile obișnuite³⁴.”

Însă, precum a arătat părintele Păcurariu, nu a putut fi vorba, „nici chiar după tratatul din 1595, de subordonare a Bisericii din Transilvania față de cea din Țara Românească. Biserica Ortodoxă a Transilvaniei își exercita singură cele trei ramuri ale puterii bisericești: învățătoarească, sfințitoare și de conducere, păstrând însă unitatea dogmatică, canonică și de cult cu întreaga Biserică a Răsăritului, inclusiv cu Biserica soră din Țara Românească. Dacă în tratatul din 1595 se prevedea ca Bisericile românești din Transilvania să fie puse *sub jurisdicția sau ascultarea mitropolitului din Târgoviște*, acest articol nu l-au putut cere decât delegații munteni, voind prin aceasta să înlăture orice încercare de imixtiune sau de prozelitism a autorităților laice și bisericești din Transilvania împotriva Bisericii Ortodoxe³⁵.”

Tot la fel și cea mai recentă cercetătoare care s-a ocupat în profunzime de istoria Bisericii ardelenice de dinainte de 1700 a contestat o jurisdicție *de facto* a Mitropoliei din Târgoviște asupra întregii Biserici ardelenice³⁶.

Legătura (dar nu și subordonarea) mitropoliților de Bălgrad cu cei din Târgoviște s-a limitat de cele mai multe ori la hirotonia primită de cei dintâi în capitala Țării Românești. De obicei, Mitropolia Ungrovlahiei îl accepta pe candidatul trimis de conducerea principatului ardelean. Însă, după depunerea lui Sava Brancovici, datorită intervenției la București a lui Gheorghe Brancovici, Șerban Cantacuzino a început să se implice mai mult în viața Bisericii Ortodoxe din Ardeal. *Iosif Budai* a fost acceptat cu greu de domnitorul Șerban Cantacuzino și de mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei, fapt confirmat în scrisoarea trimisă de

³³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania...*, p. 115.

³⁴ Ana Dumitran, „Ierarhia ecleziastică ortodoxă sub impactul Reformei. A. Episcopatul”, în *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania* (ed. Ana Dumitran și Gudur Botond), Alba Iulia, 2000, p. 49.

³⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania...*, p. 134.

³⁶ Ana Dumitran, *op. cit.*, p. 49.

domnitor lui Apafi la 4 septembrie 1680³⁷. Acceptarea noului mitropolit s-a datorat doar dorinței ca românii ardeleni să nu rămână fără păstor³⁸.

Dar urmașul lui Iosif Budai, grecul *Ioasaf* (1682-1683), a fost ales nu de Soborul Mare al Bisericii românești din Ardeal, ci de Sinodul episcopesc al Mitropoliei Ungrovlahiei, la 1 aprilie 1682, motivația fiind tocmai vechiul drept al Mitropoliei Ungrovlahiei de a avea grijă de Biserica din Transilvania³⁹. Datorită intervenției domnitorului muntean, Ioasaf a fost recunoscut de Apafi, însă modul alegerii sale a dus la neacceptarea sa de către o parte a protopopilor ardeleni, un număr de șapte protestând imediat după sosirea lui Ioasaf în Transilvania⁴⁰.

Astfel, „dreptul bisericesc ardelean suferă o schimbare radicală, introdusă de Șerban Cantacuzino și mitropolitul Teodosie, prin care mitropoliții de la Alba Iulia se aleg de Sinodul episcopesc al Ungrovlahiei, cu aprobarea domnului”⁴¹. De fapt, s-a impus în cazul alegerii ierarhului ardelean procedura urmată în cazul alegerii mitropoliților și episcopilor munteni, deoarece, după alegerea propriu-zisă a acestora din urmă de către Soborul țării (alcătuit din episcopi, egumeni și boieri), urma alegerea canonică și chemarea la arhierie, săvârșită de către Sinodul episcopesc, dintre mai mulți candidați, fiind confirmat întotdeauna cel ales înainte de Sobor. Însă, la fel ca și procedura din cazul alegerii ierarhilor munteni, și cea nouă introdusă de autoritățile din Țara Românească privind alegerea ierarhului de la Alba Iulia a fost o procedură pur formală, realizată „după săvârșirea alegerii, pentru respectarea principiului strict canonic potrivit căruia arhierieul se alege de către arhieriei”⁴².

Astfel, urmașii lui Ioasaf pe scaunul vlădicesc de la Alba Iulia au fost aleși, ce-i drept, de Soborul Bisericii ardeleni, dar aleși canonic și de sinodul Mitro-

³⁷ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 301-302.

³⁸ Acest fapt este arătat atât în scrisoarea mai sus citată, precum și în *Condica Sfântă a Mitropoliei Ungrovlahiei* (ed. Ghenadie Enăceanu), actul nr. XV, în *Biserica Ortodoxă Română*, VIII, 1883, p. 403.

³⁹ *Condica Sfântă...*, actul nr. XVII, *loc. cit.*, p. 406, unde se spune: „modestia noastră primind de sus și de la început îngrijirea acelei Mitropolii, de a stabili în dânsa Mitropolit”.

⁴⁰ Oponenții au convocat în iulie 1682 un sobor transformat în scaun de judecată. Deși Ioasaf a declarat că renunță la scaun, totuși a rămas în Transilvania, căci anul următor a avut loc un alt sobor, la care au participat 223 preoți și câțiva protopopi partizani ai lui Ioasaf. Astfel, acest mitropolit a păstorit până la moartea sa survenită la sfârșitul anului 1683 (vezi Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 302-314).

⁴¹ Ion Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*, vol. I, București, 1922, p. 53.

⁴² Gheorghe Cronț, *Alegerea ierarhilor în Biserica Ortodoxă*, București, 1937, p. 48-49.

Conf. Dr. Paul Brusanowski

poliei Ungrovlahiei dintr-un număr de mai mulți „candidați”⁴³. Însă, din modul alegerii canonice sau ipopsifierii lui Varlaam, putem trage concluzia că avem de-a face tot cu o formalitate juridică, dar care justifică revendicările Mitropoliei Ungrovlahiei de jurisdicție asupra Bisericii ardeleni. După moartea lui Sava, Șerban Cantacuzino i-a cerut lui Apafi să fie recunoscut ca succesor un anumit preot cu numele Ieremia. Sinodul protopopilor ardeleni l-a ales însă pe Varlaam. Acesta a plecat la București, unde s-a întrunit sinodul mitropolitan care l-a „ales” până la urmă, dintr-un număr de șase „candidați”⁴⁴.

Important este însă faptul că toți cei „aleși canonic” până la urmă de Sinodul Mitropoliei Ungrovlahiei au fost obligați să semneze o mărturisire de credință, cea mai cunoscută fiind aceea a lui Atanasie Anghel, redactată de patriarhul Dositei al Ierusalimului⁴⁵.

Interesantă este și problema titulaturii pe care au purtat-o ierarhii ardeleni. După cum a menționat și Ștefan Meteș, „în toate decretalele latine, mitropoliții noștri sunt numiți numai episcopi”⁴⁶, în timp ce „terminologia populară românească pentru episcop și mitropolit are o singură numire: *vlădică*. În general, această numire s-a păstrat până în veacul trecut, fără ca țărani și preoți să facă deosebire între episcop și mitropolit, ci pe amândoi îi numeau vlădici. Deci în înțelesul acesta a fost un vlădică și în Bălgrad, încă din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea”⁴⁷.

Rămâne, așadar, de văzut ce s-au considerat vlădicii înșiși: mitropoliți sau episcopi? De asemenea, rămâne de stabilit cum i-au considerat conducătorii bisericesti de peste munți.

Primul ierarh care apare în documente cu titulatura de mitropolit a fost același Ghenadie I⁴⁸. Titlul apare atât în prefața celei de-a doua cazanii coresiene (*Evanghelie cu învățătură*, apărută în 1581, în urma consultării judeului suprem din

⁴³ Sava din Veștem a fost ales mai întâi de soborul ardelean din 27 iunie 1684 (conform Meteș, *op. cit.*, p. 314), iar mai apoi, de sinodul Mitropoliei de la București (conform *Condica Sfântă...*, actul nr. XIX, *loc. cit.*, p. 625). Varlaam (1685-1692) a fost ales la rândul său de sinod (conform *Condica Sfântă...*, actul nr. XXI, *loc. cit.*, p. 627-628). Nu avem documentele sinoadelor care i-au ales pe Teofil (1692-1697) și Atanasie Anghel (1697-1713), fiind posibil să fi fost numiți direct de conducerea politică a Transilvaniei. Ambii au fost însă aleși de sinodul de la București (conform *Condica Sfântă...*, actul nr. XXIV, *loc. cit.*, p. 631-632 și, respectiv, actul nr. XXVIII, p. 641-642).

⁴⁴ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 316.

⁴⁵ Aceste mărturisiri se găsesc în *Condica Sfântă...*, actele nr. XVI, XVIII, XX, XXII, XXV, XXIX. Instrucția dată de patriarhul Dositei se află tot acolo, la p. 714-721, dar a fost tipărită și de Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii românești, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 240-251.

⁴⁶ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 95.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 90-91.

⁴⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, p. 132.

Brașov, Lukas Hirscher, „cu luminatul mitropolit marele Ghenadie din tot ținutul Ardealului și al Orăzii”), cât și în mărturiile diplomatului iezuit Antonio Possevino, datând din 1583, conform cărora românii ardeleni „au un mitropolit care își are reședința la Alba Iulia”⁴⁹.

În secolul următor, Dosoftei s-a considerat, într-o notă pe o Evanghelie slavonă, „Eu *vlădica Dosofteiu...*, vlădică în Ardeal și în Maramureș; și am fost în ținutul Sacmarului până la Dobrețin”⁵⁰. Urmașul său, Ghenadie II (1627-1640), a purtat titulatura de „Prea Sfințitul Arhiepiscop, chir Ghenadie, al Scaunului Bălgradului și al Vadului și al Orăzii și al Sătmarului și al întregii țări a Ardealului și celelalte”⁵¹. Pe foaia de titlu a *Pravilei de la Govora* (ediția pentru Transilvania) titulatura este: „Ghenadie, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit a toată țara Ardealului”⁵².

Ilie Iorest (1640-1643) s-a intitulat, în *Evanghelia cu învățătură*, „Iorist arhimitropolit”⁵³. Urmașul său în scaunul ierarhic, Simion Ștefan, s-a intitulat în prima predoslovie la *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) „arhiepiscop și mitropolit scaunului Bălgradului și a Vadului și a Maramureșului și a țara Ardealului”⁵⁴. Trei ani mai târziu, autorul (un presupus calvin) al primei predoslovii la Psaltire l-a intitulat pe ierarhul român „mitropolitul din scaunul Bălgradului”⁵⁵.

De asemenea, și Sava Brancovici a fost considerat mitropolit, fiind numit astfel în *Istoria Bisericii din Șcheii Brașovului*⁵⁶. Ghenadie III, numit de principele Barcsai, a purtat titlul de „arhiepiscop de Bălgrad, Maramureș și toată țara Ardealului”⁵⁷. Sava Brancovici, rămas fidel lui Rákoczy și Kémeny, a semnat, în 1660, o singhelie protopopului Ianăș din Hunedoara, în calitate de „vlădică de Belgrad și toată țara Ardealului”⁵⁸. Două decenii mai târziu, în *Zaconicon ce se*

⁴⁹ *Ibidem*, p. 132; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 94.

⁵⁰ *Archivul pentru istorie și filologie*, Blaj, 1869, p. 780; Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 185.

⁵¹ Timotei Cipariu, *op. cit.*, p. 253-254.

⁵² Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 108-114.

⁵³ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 87; Mircea Păcurariu, *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 36.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 38.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 44. Mircea Păcurariu consideră că autorul Predosloviei a fost superintendentul calvin Csulái.

⁵⁶ Radu Tempea, *Istoria sfintei biserici a Șcheilor Brașovului*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar și note de Octavian Șchiau și Liviu Bot, București, 1969, p. 62.

⁵⁷ Mircea Păcurariu, *Studii...*, p. 53.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 54.

Conf. Dr. Paul Brusanowski

zice cartea legilor este menționată „vlădicia mitropolitului Sava Brancovici”⁵⁹. În același *Zaconicon* este menționat „scaunul sfânt al bisearecii în mitropolia Belgradului”, precum și „acest pomelnic al Mitropoliei noastre a Belgradului”. Totodată, este folosit și termenul de *vlădică*: „aleagerea Vlădicăi nostru rumânesc aici în Ardeal este den mila și din voia Craiului”⁶⁰.

În ceea ce-i privește pe urmașii lui Sava Brancovici, este interesant titlul purtat de Varlaam (1685-1692) în prefața *Molitfelnicului* din 1689: „arhiepiscop și mitropolit sfintei Mitropolii a Bălgradului, al Vadului, al Silvașului, al Făgărașului și al Maramureșului și al episcopilor din țara ungurească iproci”⁶¹, iar Teofil s-a adresat credincioșilor din Hunedoara cu titlul „Din mila lui Dumnezeu Teofil Arhiepiscopul Mitropoliei Bălgradului și a toată țara Ardealului (eștițe iproci)”⁶².

Însă în privința urmașilor în scaun ai lui Sava Brancovici deținem și însemnări prețioase în *Condica Sfântă a Mitropoliei Ungrovlahiei*, menționată mai sus. Astfel, Iosif Budai s-a înscris în această *Cronică* sub titulatura „Iosif cu mila lui Dumnezeu rânduit subtă această sfântă Mitropolie a Ardealului”⁶³. Referitor la același ierarh, actul XVII al *Condicii Sfinte* a menționat: „Fiindcă cel ce a fost arhieru, Mitropolitul Iosif din Metropolia de Alba Iulia, carea se află în eparhia Ungariei, a trecut din această viață, și fiind Metropolia aceea văduvită de arhieru, și rămasă fără de stăpân...”⁶⁴. Urmașul său în scaun a depus mărturisirea de credință cu titulatura „Ioasaf cu mila lui Dumnezeu alesul prea Sântei Mitropolii a Albei Iulia”⁶⁵. Titlul de Mitropolie acordat jurisdicției bisericești din Transilvania apare și cu prilejul „alegerii” și hirotoniei lui Sava III din Veștem (1684-1685)⁶⁶, ale lui Varlaam⁶⁷ și ale lui Teofil⁶⁸. Însă în cazul alegerii și hirotoniei lui Atanasie

⁵⁹ Ion Mateiu, *op. cit.*, p. 285.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 286.

⁶¹ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, p. 292.

⁶² Timotei Cipariu, *op. cit.*, p. 254.

⁶³ *Ibidem*, p. 236; *Condica Sfântă...*, actul XV, București, p. 405.

⁶⁴ *Ibidem*, actul XVII, p. 406.

⁶⁵ *Ibidem*, actul XVIII, p. 409.

⁶⁶ *Ibidem*, actul XIX, p. 625 („De vreamă ce arhieru care era mai nainte vreamă la Mitropolia Ardealului anume Ioasaf i s-au sfârșit viața, și Mitropolia au rămas văduvă, și fără de stăpână și al ei arhieru”) și actul XX, p. 626 („Sava cu mila lui Dumnezeu rânduit la Sfânta Mitropolie a Ardealului”).

⁶⁷ *Ibidem*, actul XXI, p. 627 („De vreamă ce arhieru care era mai de nainte vreamă la Mitropolia Ardealului, anume Sava, i s-a sfârșit viața și Mitropolia a rămas văduvă fără de stăpână”) și actul XXII („Varlaam cu mila lui Dumnezeu rânduit la sfânta Mitropolie a Ardealului, cu mâna mea supt acestea am iscălit”).

⁶⁸ *Ibidem*, actul XXIV, p. 631 („De vreamă ce arhieru care era mai de nainte vreamă la Mitropolia Ardealului Varlaam i s-au săvârșit viața, și Mitropolia a rămas văduvă fără

Anghel, situația se schimbă, *Condica Sfântă* făcând referire doar la o „Episcopie a Bălgradului”⁶⁹. Însă, în Instrucțiunea dată de patriarhul Dositei, se menționează din nou vechiul titlu de Mitropolie, alături de cel de episcop⁷⁰.

Așadar, se pare că în 1698 a existat intenția, la București, de a nu mai considera eparhia ortodoxă de la Alba Iulia drept Mitropolie, ci doar ca eparhie, sufragană Mitropoliei Ungrovlahiei. Totuși titulatura era atât de mult înrădăcinată în tradiție, încât ea a fost menținută în instrucțiunea dată de patriarhul Dositei noului ierarh Atanasie Anghel. Nu știm care ar fi fost evoluția relațiilor dintre eparhia ardeleană și Biserica din Țara Românească, dacă nu ar fi existat dezmembrarea religioasă de la cumpăna dintre secolele XVII-XVIII.

3. Subordonarea Eparhiei Ortodoxe a Ardealului Mitropoliei de Carloviț

În urma unirii lui Atanasie cu Biserica Romei, Ortodoxia din Transilvania a rămas fără conducere ierarhică. Toți românii ardeleni au fost considerați de Curtea de la Viena drept greco-catolici, cu excepția brașovenilor. Aceștia au știut profita de legislația în vigoare, protestând, în momentul instalării lui Atanasie ca episcop greco-catolic, împotriva unirii. Autenticând acest protest la protonotarul Principatului (7 iulie 1701), „îi exoperară legalizarea, ceea ce după legile de atunci îi scutea de unire, pe când celorlalți prezenți la promulgarea ei li se putea ea impune pe baza principiului *Qui tacet, consentire videtur*”⁷¹. Plătind și pe mai departe episcopilor uniți *dăjdiile vlădicești*, brașovenii au ținut de cele spirituale (inclusiv în ceea ce privește hirotoniile de preoți) de mitropolii de la București, apoi de episcopii de la Râmnic, iar mai târziu, după 1735, au întreținut relații strânse cu Mitropolia de Carloviț⁷².

În locul Mitropoliei Ortodoxe din Principat a apărut o episcopie unită cu Biserica Romei, recunoscută de papalitate după alegerea celui de-al doilea episcop

de stăpână”) și actul XXV („eu Theofil cu mila lui Dumnezeu rânduit la Sfânta Mitropolie și părților Țărei Ungurești de sus”).

⁶⁹ *Ibidem*, actul XXVIII, p. 641-642 („De vreamă ce arhierul care era mai denainte vreme la Episcopia Ardealului anume Theofil i s-au săvârșit viața, și episcopia au rămas văduvă fără de stăpân și al ei arhieru... să aleagă pre cel ce ar fi vreadnic întru chiverniseala episcopiei, aceia”) și actul XXIX, p. 713 („Athanasie cu mila lui Dumnezeu rânduit la Sfânta Episcopie a Ardealului cu gura mărturisesc”).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 714; Timotei Cipariu, *op. cit.*, p. 240: „știe sfințitului mitropolit al Ardealului kir *Athanasie* care acum te-ai hirotonit și ai fost trimis la eparhie aciaste poruncim...”.

⁷¹ Ștefan Lupșa, „Unirea» ardeleană în 1701, după întoarcerea lui Atanasie din Viena”, în *Institutul Teologic Universitar Sibiu. Anuarul*, XXV, 1948-1949, p. 10.

⁷² Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ed. II, Dacia, vol. I, Cluj-Napoca, 2002, p. 170-179.

Conf. Dr. Paul Brusanowski

unit, Ioan Patachi⁷³. Abia la sfârșitul celor 17 ani de lupte pentru apărarea Ortodoxiei (desfășurate între 1744-1761) a acceptat Maria Tereza să semneze decretul prin care i s-a acordat episcopului de Buda, Dionisie Novacovici, „jurisdicția de episcop exempt al românilor din Transilvania” (13 iulie 1761)⁷⁴.

Nu a fost vorba practic de o restaurare a Eparhiei ardeleni, deoarece Dionisie a continuat să fie episcop de Buda, îndeplinind în Ardeal doar funcția de „administrator”⁷⁵, supus Curții, nu și mitropolitului de Carloviț. Apoi, o nouă patentă imperială, emisă la 6 noiembrie 1762, a stabilit, în 11 puncte, condițiile în care Dionisie urma să-și exercite funcția, precum și cadrul juridic al Bisericii Ortodoxe din Principat:

„2. Episcopul să știe că a fost numit numai din grație, și de cumva va abuza de puterea sa episcopescă, va fi îndată înlăturat, fără a mai avea succesori...

5. Fiindcă în Transilvania după constituția țării sunt numai patru religii recunoscute, și religiunii romano-catolice aparțin în virtutea legilor din 1744 și uniții de rital grecesc, pe când clerul neunit este numai tolerat, episcopul neunit să nu se opună propagării religiunii catolice, nici să nu cuteze a îndemna, pe față ori în ascuns, pe uniți, ca să se lapede de unire, nici să facă el ori credincioșii săi ceva în contra celorlalte religii recepte.

6. Să știe că privilegiile națiunii sârbești, care s-au conces numai pentru Ungaria și părțile ei adnexe, niciodată nu au fost extinse și nu se pot extinde și în Transilvania. Prin urmare, clerul neunit nici odată nu s-a bucurat, nici în prezent nu are să se bucure de imunitatea clerului națiunii sârbești, ci are să rămână în starea de până acum...

8. Episcopul să se îndestulească cu salariul de 2000 fl. de la erar (fisc – n.n.), cu censul catedralic de câte un florin de la fiecare preot și cu reședința sa din Scheii Brașovului, și să se abțină de la orice fel de stoarceri de colecte de bani de la clerul și poporul său...

9. (...) Preoții neuniți au să fie întreținuți numai de poporul neunit, însă din specială grație vor fi scutiți de darea capului. Dar dacă ici și colo ar da cineva în viitor și preoților neuniți porțiuni canonice, acesta nu vor fi scutite de contribuțiune...”⁷⁶.

⁷³ Amănunte la Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. II, vol. II, București, 1992, p. 314 ș.u.; Paul Brusanowski, „Situția juridică și dotația Bisericii Ortodoxe din Ardeal între 1761-1810. Fondul Sidoxial. Asemănări și deosebiri față de celelalte confesiuni din Monarhia habsburgică”, în *Revista Teologică*, XVII (89), ianuarie-martie 2007, p. 123-163.

⁷⁴ Silviu Dragomir, *op. cit.*, II, p. 235.

⁷⁵ Ștefan Lupșa, *Știri și documente despre Biserica Ortodoxă ardeleană după 1761*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1945, p. 3.

⁷⁶ Patenta a fost tipărită în original și în traducere românească de Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 244-249.

După retragerea lui Dionisie din Transilvania (1767)⁷⁷, cererea românilor ardeleni de a primi un episcop a fost lăsată în suspensie, până când, la sfârșitul anului 1769, CNB al Bisericii Sârbești a luat în dezbatere această problemă, deși nu ar fi avut dreptul să o facă, alegând ca episcop pentru Transilvania pe Sofronie Chirilovici, fostul vicar al lui Dionisie Novacovici la Buda. Pusă în fața faptului împlinit, Curtea a transmis Congresului sârb că anulează alegerea făcută, pe motiv de depășire de competențe, numindu-l totuși pe Sofronie Chirilovici, la 1 martie 1770, ca „episcop schismatic adevărat” al ortodocșilor ardeleni, supus însă tot numai Curții, nu și Mitropoliei de Carloviț⁷⁸. După ce acesta a părăsit Transilvania (1773) la doar trei ani⁷⁹, în fruntea Bisericii românești din Ardeal a fost ca vicar protopopul Ioan Popovici din Hondol (jud. Hunedoara). Hirotoniile de preoți au fost săvârșite adesea dincolo de munți, până când Curtea a interzis aceasta, în anul 1776, ordonând ca toți preoții români hirotoniți în Moldova și Țara Românească să fie arestați la întoarcerea lor în Transilvania. În anul 1777 s-a permis candidațiilor ortodocși la preoție să se adreseze episcopului de Buda, Sofronie Chirilovici, însă numai după ce vor fi primit aprobarea pentru aceasta de la stăpânii feudali sau de la autoritățile locale sătești⁸⁰.

Situația canonică a Bisericii ardeleni s-a schimbat însă după preluarea tronului țării habsburgice de către Iosif II. Acesta a restaurat practic, împotriva voinței tuturor factorilor politici și bisericești competenți⁸¹, Episcopia Ortodoxă din Transilvania, numindu-l pe episcopul Ghedeon Nichitici în fruntea Ortodoxiei ardeleni. Deși atât autoritățile politice, cât și cele bisericești-catolice din Transilvania au propus ca și acest episcop să fie exempt, totuși Iosif II l-a subordonat Mitropoliei de Carloviț, deoarece, „pornind în organizarea monarhiei de la principiul centralizării, el căută să-l aplice și în viața bisericească”⁸². Prin urmare, la 30 septembrie 1783 a emis următoarea rezoluție, subordonându-l pe episcopul ardelean, în cele spirituale, Mitropoliei de Carloviț:

⁷⁷ Ștefan Lupșa, „Biserica ardeleană în anii 1767-1774. Dezvoltarea ei politică și confesională”, în *Anuarul Academiei teologice Andreiane*, an. XXIII (V), Sibiu, 1947, p. 24. Dionisie a murit la Buda, doar la două luni după părăsirea Transilvaniei.

⁷⁸ Ștefan Lupșa, *Știri și documente...*, p. 26-32.

⁷⁹ Idem, *Biserica ardeleană în anii 1767-1774...*, p. 48-50.

⁸⁰ George Michael von Herrmann, *Das alte und neue Kronstadt*, vol. I, Franz Michaelis, Sibiu, 1883, p. 308.

⁸¹ Ioan Lupaș, „Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni. 1780-1792. Cu 84 acte și documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu și Brașov”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tomul XXXVIII, Librăria Soccec & Comp., București, 1915, p. 611 și anexa 3 de la p. 653-656.

⁸² Ion Mateiu, *op. cit.*, p. 39.

Conf. Dr. Paul Brusanowski

„Din cauze cuviincioase nu pot recede nicidecum de la rezoluția mea, ca episcopul neunit al Transilvaniei să se supună de tot jurisdicției mitropolitului carlovițean. De aici însă nu urmează ca privilegiile națiunii neunite din Transilvania ar fi de a se unifica cu acelea ale națiunii ilirice din Ungaria, ci intenția mea unică este aceea ca episcopul în toate obiectele ținătoare de cele spirituale să atârne de mitropolit și de sinodul arhiepiscopesc. Și așa, numesc de episcop neunit al Transilvaniei pe Ghedeon Nichitici, propus *primo loco* de mitropolitul Putnic, aducându-se aceasta numai de cunoștința mitropolitului, cât și a Guvernului prin cancelarie, ca să dispună de toate cele necesare în urma acestei ordinațiuni – și am însărcinat totodată Consiliul aulic de Război ca în asemenea mod să se supună și episcopul din Rădăuți, în Bucovina, jurisdicției și dependenței sale de la mitropolit”⁸³.

La 9 noiembrie 1783, Iosif II a revenit asupra legăturilor spirituale dintre episcopul de Sibiu și mitropolitul de Carloviț:

„Dacă vreodată în obiectele ținătoare de credință și dogmele Bisericii Orientale ar fi a se recurge undeva, recursul să nu se facă niciodată aiurea (altundeva), decât la mitropolitul din Carloviț și la sinodul care se obișnuiește a se ține prin aceasta în Carloviț, și va depinde de la același mitropolit și de la sinodul celui arhiepiscop în cele dogmatice și curat spirituale și va participa și el la sinoadele care se vor ține, dar să se eschide (excludă) de la toate privilegiile de care se bucură națiunea ilirică în Ungaria”⁸⁴.

Trei ani mai târziu, la 8 decembrie 1786, împăratul a extins subordonarea Episcopiei de Sibiu, precum și a celei din Bucovina, față de Carloviț asupra tuturor problemelor bisericești, exceptând însă privilegiile ilirice:

„Episcopii din Ardeal și din Bucovina au să stea sub mitropolitul din Carloviț în același mod, cum stau toți ceilalți episcopi neuniți, exceptându-se numai acele obiecte care se țin numai de națiunea ilirică, în conformitate cu privilegiile date aceleia. Urmează dară de aici că apelațiunea, dacă privește vreun obiect ce se ține de disciplina internă, prin urmare de cele curat spirituale, are a se face de către ambii acești episcopi la mitropolitul din Carloviț”⁸⁵.

Așadar, Eparhia Ardealului a fost considerată sufragană a Mitropoliei de Carloviț, dar cu statut „extraordinar” (fiind vorba doar de o jurisdicție *in dog-*

⁸³ Nicolae Popea, *Vechia Metropolie ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, ed. S. Filtsch (W. Krafft), Sibiu, 1870, p. 192-193 (traducerea în limba română); Ilarion Pușcariu, *Mitropolia... Colecțiunea actelor*, p. 1, și Ion Lupaș, *Contribuțiuni...*, anexa 10, p. 665-666 (textul în limba latină).

⁸⁴ Nicolae Popea, *op. cit.*, p. 193 și Ilarion Pușcariu, *Mitropolia... Colecțiunea actelor*, p. 1.

⁸⁵ *Ibidem*.

maticis et pure spiritualibus). În aceeași situație deosebită s-a aflat și Episcopia Bucovinei (după 1786) și cea a Dalmației (după 1829⁸⁶). Datorită acestei legături spirituale, episcopii de la Sibiu și Cernăuți au participat în timpul împăratului Iosif II la sinoadele episcopale ale Mitropoliei de Carloviț, nu însă și după 1790.

O nouă convocare de către Curte la un sinod arhiepiscopesc a celor trei episcopi sufragani „extraordinari” a avut loc în 1852, cu prilejul unei alegeri de episcop. Șaguna și episcopul Dalmației s-au prezentat la Carloviț, însă mitropolitul Raiacici s-a opus participării acestora la sinod, în condițiile în care regulamentul Mitropoliei de Carloviț cu privire la alegerile episcopilor sufragani nu ar fi urmat să fie aplicat și pentru „eparhiile sufragane extraordinare”. Dat fiind faptul că autoritățile vieneze nu au fost dispuse să accepte pretențiile mitropolitului Raiacici, participarea celor trei „sufragani extraordinari” la ședințele Sinodului episcopesc de la Carloviț a fost suspendată. Însă, în 1860, împăratul Francisc Iosif i-a convocat încă o dată pe acești episcopi sufragani extraordinari la Sinodul episcopesc al Mitropoliei de Carloviț, dat fiind faptul că pe ordinea de zi a acestui sinod s-a aflat reorânduirea canonică a Ortodoxiei din întregul Imperiu.

Abstract: An extremely important issue in the history of Orthodox Churches in the Habsburg monarchy (and later on, in the Austrian/Austro-Hungarian Empire) is their juridical status, especially their relationship to Ecumenical Orthodoxy. According to Nicodim Milaș, the two Orthodox Churches in Hungary (Serbian and Romanian) were autocephalous Churches in the early twentieth century. However, there is no Tomos issued by the Ecumenical Patriarchy or by any other autocephalous Church on the foundation of an autocephalous Romanian Orthodox Church in Transylvania (similar to the one recognizing the Orthodox Church of the Romanian Kingdom, signed on 25 April 1885 by Joachim IV, the Ecumenical Patriarch).

⁸⁶ Reședința Episcopiei din Dalmația a fost la Sebenico, iar din 1842, la Zara. În 1870 a fost înființată, pe teritoriul așa-numitei Albanii venețiene și Ragusei o a doua episcopie dalmatină, cu sediul la Cattaro. Ambele episcopii de pe țărmul Adriaticii au fost supuse în 1873 nou-înființatei Mitropolii a Bucovinei și Dalmației (Alois Hudal, *op. cit.*, p. 53-54).